

TAUMATA 1 ME TE 3 TAUAROMAHI MŌ NGĀ ARA PŪMANAWA MĀ TE HUATAU MATUA

HUATAU MATUA

WHĀINGA PAETAETAE TAUMATA 1

Ka torotoro i ngā tūāhuatanga o te taki pūrākau me te kōrero tuku iho

WHĀINGA PAETAETAE TAUMATA 3

Ka tūhura i ngā tūāhua i wheakotia e tētahi hapori i te wā o nānoa nei me te wā o mua noa atu

Tūrangawaewae

Te tūhura i ngā whakaaro mō ngā tāngata rongonui e mōhio pea ai ngā ākongā – He aha ai? Ko wai? Inahea?

Nō hea ēnei tāngata? Noho ai rātou ki hea? Takina mai tētahi tangata o tō ake rohe hei tangata rongonui. He aha te hua o rātou mahi.

Tūhuria ngā tūranga o ētahi tāngata i roto i ngā hītori o Aotearoa – ngā wāhine i te wā o ngā raru ā-motu (e.g. Riri whenua, Pakanga ā-ao, ngā aituā ā-taiao, ngā tohenga). He aha te take i pērā ai ngā wāhine i taua wā? He aha ngā hua mō te motu, mō ngā rohe, kāinga rānei?

Whakapapa

Kōrero mai mō te āhua i pēhea i rongonui ai te tangata?

I pēhea te āwhina, te tautoko o te whānau i a rātou?

Rapua he kōrero e pā ana ki ngā whānau o ngā tāngata nei, ā, i/kei hea hoki rātou e noho ana.

Tūhuria ngā tikanga o mua e pā ana ki te wahine me ōna mahi ki te hapori, me ngā panonitanga puta noa i ngā tau, puta noa i ngā ahurea, i ngā iwi hoki.

Whanaungatanga

Rapua ko wai kei roto i te whānau, ā, he aha i hiranga ai te whānau.

Tūhuria ngā kōrero mō Te Orokohanga/Te Wehenga – a Rangī rāua ko Papa me ā rāua tama i te tīmatanga o te ao.

Nā ngā whanaungatanga i puta ai ngā ritenga me ngā whanonga rerekē. Rapua, tātarīhia hoki ētahi tauira o tēnei tū āhuatanga. Whakamahia he tangata rongonui o tō iwi, pērā pea ki a Te Atairangikaahu, ki a Te Puea, ki a Tamatea-Pōkai-Whenua, ki a Tama-te-Kapua, ki te hunga o ēnei wā pērā ki a Paul Reeves, ki a Morvin Simon rānei.

Mana Motuhake

He aha i hirahira ai tō whānau. Me whakaaro ake mō tētahi pakeke o tō whānau, ka taea e koe ngā mahi i oti i a ia? He aha rawa te mea hei āwhina kia puta ai tō rongonui ki tō whānau.

Ka pēhea te tuku iho i te mana motuhake ki tēnā reanga, ki tēnā reanga? He aha ōna pānga ki ngā mahi a te tangata ki te whakautu ki ngā momo āhuatanga i puta i aua wā.

Kaitiakitanga

Whakaaro mō ngā mea hirahira o tō ake whānau. He aha ngā mea hiranga o tō whānau ka tiakina e koutou. He aha ngā akoranga mai i tō whānau.

Whakaaro ake mō tētahi tangata o tō whānau, tō hapū, to iwi rānei, e pā ana ki ēnei wā tata. Me whakaputa i ōna tutukitanga, e mōhio whānuitia ai ia. He aha ngā huarahi ka whakamahia kia ea tēnei āhuatanga, ka taea te whakapai ake, te whakawhānui ake rānei?

CONFIDENTIAL AND NOT GOVERNMENT POLICY

HUATAU MATUA

WHĀINGA PAETAETAE

Ka tūhura i ngā urupare a te iwi ki te pāpātanga o te tāmitanga

Tūrangawaewae

Te tūhura tūrangawaewae. He aha ētahi āhuatanga e rite ana ki tēnei huri noa i ngā momo ahurea katoa? He aha ngā aronga a te tangata e pā ana ki ō rātou tūrangawaewae? Kōwhiria ngā momo tangata rongonui o Aotearoa, ka tūhura i ā rātou tutukitanga e pā ana ki te tūrangawaewae. He pēhea ngā whakamāramatanga mō te tūrangawaewae i roto i ngā ahurea o ngā iwi taketake i tāmihia e iwi kē?

Whakapapa

Rangahautia ngā ritenga me ngā tukanga a te Karauna i roto i ngā tau mai i te waitohutanga o Te Tiriti o Waitangi. Kōwhiria tētahi o ngā take nei kātahi ka tūhura i tōna whakapapa. He aha te pānga o tēnei ritenga ki te Māori, ki te Pākehā hoki? I ōrite ngā pānga ki ngā iwi e rua. (Hei taurira, te whenua, ngā mahi karauna, ngā tikanga manapori hoki. He aha te take me mātua mārama tātou ki te whakapapa o ngā ritenga me ngā ture o Aotearoa?)

Whanaungatanga

Te tūhura i pēhea te hono o ngā ture me ngā ritenga i muri i te waitohutanga o Te Tiriti. He aha te take ōritetanga o aua āhuatanga? Tūhuria ngā tangata rongonui i tohe, pakanga atu hoki ki ngā ritenga me ngā ture nei, ā, he aha hoki te pānga o ā rātou mahi ki ngā urupare a te iwi, ki ā rātou anō, ki te marea hoki. He aha ngā urupare o ēnei rā e pā ana ki ngā ture, ngā tōrangapū me ngā ātetetanga, i takea mai i ngā mahi a te hunga o mua?

Mana Motuhake

Me whakaaro ake mō te pānga o te tāmitanga ki te mana motuhake a te tangata, a te iwi hoki. Rangahautia tētahi tangata o tō iwi nāna i tohe mō te mana o te Māori i taua wā, ā, matapakitia ngā urupare me ngā mahi i mahia e ia i taua wā.

Kaitiakitanga

I roto i te wā i muri i te taenga mai o te Pākehā, he aha ngā mea i puritia e te tangata hei taonga mōna, he aha ai? Whakaaro ake mō te hītori o Aotearoa, ka whakatairite ki tērā o Ingarangi, o Hongipua me Haina hoki. Kotahi noa iho te take o te Kaitiakitanga, ko te tiaki, engari atu anō ōna momo whakamāramatanga. He aha ngā whakataunga i kitea e koe mai i ō rangahautanga?